

Forfatter: Grundtvig, N. F. S.

Titel: Kirkens Gienmæle mod Professor Theologiæ Dr. H. N. Clausen Erklæring af 12. september 1825 Til de 88 Clausenianer Venlig Advarsel

Citation: Grundtvig, N. F. S.: "Kirkens Gienmæle mod Professor Theologiæ Dr. H. N. Clausen Erklæring af 12. september 1825 Til de 88 Clausenianer Venlig Advarsel", i Grundtvig, N. F. S.: *Grundtvigs værker*, Aarhus Universitet, Det Teologiske Fakultet. Onlineudgave fra Grundtvigs Værker: https://tekster.kb.dk/text/gv-1825_413A-intro-shoot-idm104.pdf (tilgået 26. april 2024)

Anvendt udgave: Grundtvigs værker

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. Du kan kopiere, ændre, distribuere og fremføre værket, også til kommercielle formål, uden at bede om tilladelse. Husk dog altid at kreditere ophavsmanden.

[Læs CC0-erklæringen](#)

Et banebrydende fejdebrev

Kirkens Gienmæle (1825) er et af de meget betydelige værker i Grundtvigs forfatterskab og et vigtigt dokument i dansk kirkehistorie. Værket, som Grundtvig selv kaldte et "Feidebrev" (s. IV), skabte sensation i samtiden pga. dets hårde udfald mod den teologiske professor H.N. Clausen. I værket tog Grundtvig til genmæle over for Clausens synspunkter i bogen *Catholicismens og Protestantismens Kirke-Forfatning, Lære og Ritus* (1825), og dette på så grov en måde, at Clausen efterfølgende anlagde injuriersag mod Grundtvig. For eftertiden er *Kirkens Gienmæle* kommet til at stå som en milepæl i forfatterskabet, ikke så meget pga. polemikken mod Clausen, men snarere fordi værket repræsenterer et vendepunkt i Grundtvigs teologi. Det var i dette værk, at Grundtvig for første gang præsenterede sin såkaldte 'mageløse opdagelse' for en bredere læserskare, og *Kirkens Gienmæle* blev således en gennembrudstekst for Grundtvigs nye kirkesyn, som normalt kaldes 'den kirkelige anskuelse'.

Anledning

H.N. Clausen var en højt respekteret universitetsprofessor og søn af den indflydelsesrige stiftsprovst H.G. Clausen. I årene 1818-1820 havde H.N. Clausen rejst rundt i Europa og var under sit ophold i Berlin blevet inspireret af Friedrich Schleiermachers trosbegreb, der byggede på en filosofisk-teologisk forståelse af følelse. Dette trosbegreb forsøgte Clausen at forene med en kritisk holdning til den kirkelige tradition. Clausens virke var således del af en ny, mere positiv kirkelig bevægelse, som var på vej til at erstatte den strenge rationalisme, der havde hersket siden sidste del af 1700-tallet. Men dette synes Grundtvig ikke at have blik for. Han omtalte hele livet igennem Clausen som 'rationalist' på trods af, at Clausen anså rationalismen for at være ham fremmed.

I sit omfangsrige værk, *Catholicismens og Protestantismens Kirke-Forfatning, Lære og Ritus* (1825), modstillede Clausen de to trosretninger. Han fandt den afgørende forskel deri, at katolicismen byggede på kirken, mens protestantismen byggede på skriften. Særligt Det Nye Testamente regnede Clausen for troens grund og norm. Samtidig betjente han sig i sin bibeludlægning af de nye videnskabelige metoder fra 1700-tallets historiske bibelforskning og tog det nytestamentlige stof op til kritisk overvejelse. Han mente, at stoffet måtte underlægges fornuftens metode, og at de religiøse idéer skulle udvikle sig heraf. Kun ved fornuften kunne åbenbaringen blive tilgængelig for mennesket (Clausen 1825a, s. 309).

I forlængelse af sit skriftsyn anfægtede Clausen den præstelige embedsed. Ifølge kirkeritualet skulle præsterne love at forkynde læren, som den var indeholdt i både de profetiske og apostolske skrifter og den danske kirkes symbolske bøger, dvs. de bekendelsesskrifter, som rummer kirkens grundlæggende troslære (*Danmarks og Norgis Kirke-Ritual* 1985 [1685], s. 133 og 189). Men Clausen mente, at der i dette løfte var et for ubestemt forhold mellem symbolerne (bekendelserne) og skriften, og han foreslog i stedet, at præsterne skulle sværge, at skriften var den eneste guddommelige trosnorm (s. 337).

Hvad angår forfatningsspørgsmålet, mente Clausen, at stat og kirke var to forskellige størrelser, som burde virke uafhængigt af hinanden.

Tilblivelse

Grundtvig var i opposition til H.N. Clausen, allerede inden hans værk udkom. I et brev til S.J. Stenersen i marts 1825 skrev han: "vi har i den *ungste* theologiske Slægt, den unge Professor Clausens Disciple, Fienden for Dørren, og har da skiellig [gyldig] Grund til at forkynde aaben Feide istedenfor den herskende falske Fred" (Grundtvig 1926, bind 2, s. 94).

Grundtvig havde i juni 1824 tegnet sig som abonnent på Clausens bog og modtog den derfor allerede den 20. august 1825, godt 14 dage før den kom i handlen. Grundtvig blev meget oprevet under læsningen og skrev i et brev til B.S. Ingemann: "Den unge Clausen har udgivet en Bog, hvori han saa øjensynlig trodser baade Kirken og Staten, at hans Fald er uundgaeligt; men maaske falder *han* kun til Oprejsning" (Grundtvig og Ingemann 1882, s. 69).

Efterhånden som Grundtvig læste, skrev han en liste over de kritisable punkter i Clausens bog. Denne liste er bevaret i Grundtvig-arkivet, fasc. 100.I. Han begyndte dernæst at skrive en anmeldelse af bogen til

Theologisk Maanedsskrift, et på det tidspunkt nystiftet tidsskrift, som Grundtvig var redaktør af sammen med A.G. Rudelbach. Dette forehavende opgav han dog (udkastet er bevaret i fasc. 100.II) og overlod det til Rudelbach at skrive anmeldelsen. Denne blev bragt i *Theologisk Maanedsskrift*, bind 3, 4, 6 og 8. Grundtvig gav sig i stedet til at skrive et selvstændigt skrift som modsvar til Clausen. I løbet af få dage havde han det færdigt, og det kunne udkomme den 5. september, blot to dage efter, at Clausens bog udkom officielt.

Det er en udbredt opfattelse, at Grundtvig skrev *Kirkens Gienmæle* i al hastværk uden den store redaktion undervejs, men i Grundtvigarkivet foreligger hele tre udkast til værkets slutning (fasc. 100. V-VII). De forskellige forarbejder og udkast til værket er beskrevet af C.J. Brandt i en artikelserie i *Dansk Kirketidende* 1877, nr. 44 og 45.

Den mageløse opdagelse

Grundtvig havde i flere år taget tilløb til at skrive et forsvarsskrift for kristendommen. Han skrev således i fortalen til *Nyaars-Morgen* (1824), at han i en periode havde arbejdet "af alle Kræfter paa et Forsvars-Skrift for Christendommen, der soleklart skulde vise, baade hvor forsvarlig den, og hvor aldeles uforsvarlig saavel enhver Indvending som Ligeegyldigheden mod den er" (s. XIV). I Grundtvigs efterladte papirer findes cirka 20 forskellige udkast til et sådant forsvarsskrift (jf. Begtrup 1901, s. 38-47).

Det, som blev afgørende for, at Grundtvig netop i august 1825 lykkedes med at formulere et forsvarsskrift i *Kirkens Gienmæle*, var, at han i løbet af sommeren havde gjort det, man senere har kaldt hans 'mageløse opdagelse'. Grundtvigs opdagelse var, at grundlaget for kristendommen ikke er at finde i Bibelen, men i det fællesskab, som menigheden til alle tider har haft om den apostolske trosbekendelse og sakramenterne dåb og nadver. Grundtvig præsenterede første gang sin opdagelse i en prædiken den 31. juli 1825 i Vor Frelsers Kirke. I Thaning (1981) gives en detaljeret gennemgang af den mageløse opdagelses tilblivelse.

Grundtvig angav selv i fortalen begrundelsen for, at det ikke tidligere var lykkedes ham at skrive et forsvarsskrift: "At jeg ikke før, i en Tid, der vrimler af falske Lærere, har gjort dette Skridt, kommer især deraf, at jeg først nylig er kommet til klar Erkjendelse af hvad der er den Christelige Kirkes urokkelige og uforanderlige Grundvold" (s. VIII f.). Det er den mageløse opdagelse, der har givet ham et sikkert fundament at angribe sine modstandere (de rationalistiske og bibelkritiske teologer) ud fra.

Grundtvig brugte ikke selv udtrykket 'den mageløse opdagelse'. Det nærmeste, man kommer, er en passage i "Om Christendommens Sandhed", hvor Grundtvig skriver, at han havde opdaget et 'mageløst Vidnesbyrd' (1826-1827, s. 20). Udtrykket 'den mageløse opdagelse' har formentlig sin oprindelse hos Søren Kierkegaard, som anvendte det hyppigt og med en ironisk undertone (jf. Holm 2009, s. 26).

Værket

Hensigt og hovedsynspunkter

Som værkets titel antyder, mente Grundtvig at tale ikke på egne, men på kirkens vegne. Han uddybede dette i fortalen, hvor han skrev, at striden for ham hverken var personlig eller videnskabelig, men "saa reen kirkelig som mueligt" (s. IV). Det var H.N. Clausens stilling som "Præste-Lærer", der gjorde det relevant, ja nødvendigt, at opponere imod ham. Clausen nød stor anseelse blandt de studerende, og Grundtvig var bange for, at Clausens synspunkter på kirke og kristendom skulle påvirke de kommende præster i den danske statskirke i en uheldig retning. Grundtvig følte sig forpligtet af sit præsteløfte til at bekæmpe Clausens lærdomme, som han betragtede som falske.

Med et citat fra *Confessio Augustana*, artikel 7, som bogens motto og med løbende hentydninger til samme i skriftet, forsøgte Grundtvig at styrke sin position som den sande kirkes talerør. Samme funktion havde henvisningen til Irenæus' skrift *Adversus Haereses* (da. *Mod kætterne*) og dateringen af fortalen "Irenæi Dag" (den 26. august). Hermed fik Grundtvig placeret Clausen som en kætter og sig selv som kirkens forsvarer.

Kirkens Gienmæle havde en dobbelt hensigt. Grundtvig ønskede først og fremmest at sætte gang i en teologisk debat. Derudover havde han det kirkepolitiske sigte at opnå regeringens støtte til sit eget 'parti', der opfattede sig selv som de gammeldags troende lutheranere, og at få Clausen og de øvrige 'rationalister'

udelukket af statskirken, hvis de ikke ville bekende sig til og lære den sande kristendom. I fortalen giver han således Clausen valget: Han må "enten gjøre den Christelige Kirke høitidelig Afbigt for sin uchristelige og forargelige Lærdom, eller nedlægge sit Embede og aflægge sit christne Navn" (s. [IV]). Grundtvig appellerede til øvrigheden om, at det måtte blive lettere at udelukke teologer, der som Clausen gik imod kirkens læregrundlag. I 1825 havde en udelukkelse alvorlige konsekvenser, idet man mistede sine borgerlige rettigheder, hvis man udrådte af statskirken. Grundtvig bad nu øvrigheden om et "borgerligt Tolerance-Edict", så en udelukkelse af kirken kunne foregå uden de borgerlige følger (s. VII).

Kritikken af Clausen

Striden med Clausen står primært om kirkeforståelsen. En af Grundtvigs væsentligste indvendinger imod Clausen er, at hans kirkebegreb er ahistorisk. Clausen mener ikke, at den protestantiske kirkelære "staaer eller falder ved historiske Vidnesbyrd" (1825a, s. VIII). Kirken skal alene udvikle sin lære ud fra fornuftig skriftfortolkning. På dette punkt mener Grundtvig, at Clausen tager grueligt fejl. Når han konstruerer kirken ved sin egen fornuft (*a priori*), bliver resultatet ikke andet end et "selvgjort Luft-Castel" (s. 1). Hvis man vil finde den sande kristendom, må man ifølge Grundtvig lære af den historiske overlevering. Man kan ikke forbigå den mellemliggende historie og komme tilbage til Skriften og Kristus som på "et Kisteskaft igiennem Luften"; historien er "den eneste virkelige Vei gennem Tiden" (s. 21).

Grundtvigs hovedkritikpunkt er, at Clausen udelukkende bygger sin kirke på skriften. Man kunne ellers mene, at Clausen på dette punkt var en god luthersk teolog, jf. det reformatoriske formalprincip *sola scriptura*, dvs. at drive teologi ved skriften alene. Men Grundtvig mener, at Clausen fører skriftprincippet for vidt, når han (med Grundtvigs ord) hævder, at "det skrevne Ord [er] Alt, saa selv Jesu mundtlige Ord kunde ikke forandre en Tøddel deri" (s. 15). Så bliver skrifttroen for bogstavelig og ender med at blive en karikatur af det lutherske. Grundtvigs syn på det reformatoriske skriftprincip er, at reformatorerne kun som *teologer* kunne hævde skriften som trosregel. Som *præster* måtte de imidlertid forudsætte både kirken og troen.

Skriftprincippet gik an hos reformatorerne, fordi de tog skriften på ordet uden at spørge kritisk til dens troværdighed. Men med sin inddragelse af moderne bibelkritik (den historisk-kritiske metode) fører Clausen ifølge Grundtvig teologien ud i store problemer. Grundtvig ser det som en selvmodsigelse, at Clausen på den ene side vil regne Bibelen for kirkens trosregel og på den anden side forholde sig kritisk til den og sætte spørgsmålstegn ved dens ægthed. Grundtvig formulerer sin uforbeholdne mening således: "saa naragtig en Tro har der neppe været i Verden, som den, at en Bog kan paa een Gang være sine Læseres Kundskabs-Kilde og Troes-Regel, og tillige deres Sko-Visk, være baade ægte og uægte, klar og dunkel, fuldstændig og mangelfuld, bestemt og ubestemt, guddommelig sand og aabenbar falsk" (s. 18).

Den kirkelige anskuelse

Grundtvigs svar på skriftproblemet bliver det, man siden har omtalt som hans kirkelige anskuelse. Opdagelsen af, at der fandtes Kristus-tro og kirke, før der fandtes Bibel, fører til den konklusion, at kirkens fundament ikke skal søges i skriften, men i den kirkelige praksis, der lå forud for skriften: i den apostolske trosbekendelse og sakramenterne dåb og nadver. Kernestedet i *Kirkens Gienmæle*, hvor Grundtvig definerer sit kirkebegreb, lyder: "den Christelige Kirke (Ecclesia Christiana) er et Troes-Samfund, med en Troes-Bekiendelse, som den forelægger alle dem, der vil indlemmes i den, indlemmer dem kun ved Daaben og Nadveren i sig, naar de tilegne sig Bekiendelsen" (s. 9).

Opsummerende kan man ridse de to positioner op sådan, at Clausen har et lære- og fornuftsmæssigt begreb om kirken, mens Grundtvig advokerer for et historisk, sakramentalt kirkebegreb. I *Kirkens Gienmæle* er kirkebegrebet endnu i sin vorden. Grundtvig udfolder det videre i de to artikelserier "Om den sande Christendom" (1826) og "Om Christendommens Sandhed" (1826-1827).

Grundtvigs betoning af det historiske vidnesbyrd og den kirkelige tradition bliver en befrielse fra det 'eksegetiske pavedømme', som de lærde teologer efter hans mening har forsøgt at udøve. Når Clausen hævder, at Bibelen kun kan fortolkes rigtigt ved at inddrage filologisk og filosofisk kritik, ser Grundtvig det som et forsøg på at øve formynderi i kirken og tage patent på, hvad sand kristendom er. Men ifølge Grundtvig kan mennesket ikke leve og dø på sin egen eller andres skriftfortolkning. Det må bygge sin tro på det, som har 'Guds øjensynlige vidnesbyrd', og det har kun bekendelsen. Bekendelsen bliver således fortolkningsnøglen til skriften: "[der er] ingen Fortolknings-Regel, uden den, at Skriften skal forstaaes efter Troes-Bekiendelsen, kan ikke forstaaes uden af Troende, med den Hellig-Aand" (s. 29).

Stil og argumentation

Det er karakteristisk for *Kirkens Gienmæle*, at den er skrevet i en meget grov stil. Da værket er skrevet i en genre, man kunne kalde 'kampskrift' eller 'stridsskrift', kan det ikke undre, at der anvendes polemisk stil, men indimellem bliver Grundtvigs kritik urimelig grovkornet, når han fx i fortalen kalder Clausen en falsk lærer, der "misbruger det christelige Navn til [...] at forvirre og forføre Menigheden, [og] stræber at undergrave den Kirke, han udgiver sig for at ville tjene og befæste" (s. IV). Et andet eksempel er Grundtvigs påstand, at Clausen har "stillet sig i Spidsen for alle den Christelige Kirkes Fiender og Guds Ords Foragtere i Landet" (s. [III]). Grundtvig mere end antyder, at Clausen er en løgner og en kætter, hvilket var stærkt injurierende.

Hvad angår Grundtvigs læsning af Clausens bog, kan man hævde, at han ikke forstår synspunkterne 'indefra'. Hvis man læser Clausen med velvilje og på hans egne præmisser, hænger hans system godt sammen (Jørgensen 1992, s. 57 f.). Som modstander af Clausens synspunkter er Grundtvig imidlertid ikke interesseret i at se dette. Han vinkler i stedet Clausens tekst til brug for sine egne argumenter.

Grundtvigs egen argumentation halter visse steder i *Kirkens Gienmæle*. Det sker særligt, når han anvender modsigelsens grundsætning i sit forsøg på at vise, at Clausen taler falsk. Modsigelsens grundsætning, også kaldet kontradiktionsprincippet, er en logisk regel, der siger, at man ikke på samme tid kan bekræfte og benægte det samme. Med denne regel forsøger Grundtvig flere gange at fælde Clausen på selvmodsigelser, men det lykkes ikke. Erik Kelstrup har på overbevisende måde demonstreret, at Grundtvigs brug af modsigelsens grundsætning er overflødig i argumentationen (2000).

*Siden 1949 har Henning Hørups disputats *Grundtvigs Syn paa Tro og Erkendelse. Modsigelsens Grundsætning som teologisk Aksiom hos Grundtvig* været regnet som et hovedværk på sit område. Men de senere år er der blevet sat spørgsmålstegn ved, om Grundtvigs brug af modsigelsens grundsætning var så filosofisk stringent, som Hørup hævdede, og om man overhovedet kan tale om, at Grundtvig anvendte sætningen som *teologisk aksiom*. Se foruden Kelstrup (2000) også Nørager (2012).

Modtagelse

Da *Kirkens Gienmæle* udkom den 5. september 1825 vakte det stor furore. Mynster skrev senere i sine erindringer at "Neppe har noget Skrivt i Danmark frembragt en saadan Sensation" og at *Kirkens Gienmæle* var "tilstede i enhver Samtale, det trængte op i Palladserne og ned i Kieldrene" (Mynster 1854, s. 223). Den unge student C.F. Balslev (senere biskop) skrev i et brev til sin bror: "Paa Børsen blev den Dag ikke handlet stort, Talen var om Grundtvigs Bog" (Begtrup 1901, s. 232). Første oplag på 500 eksemplarer blev udsolgt i løbet af fem dage, og både et andet og tredje oplag af samme størrelse udkom relativt hurtigt derefter (se tekstredøgørelsen). Hurtigt dannede man sig en mening for eller imod Grundtvig. Blandt studenterne var holdningen klar. Balslev fortalte i ovennævnte brev, at man på kollegierne næppe kunne finde en ud af 20, der holdt med Grundtvig. Ifølge kirkehistoriker Fredrik Nielsen var det ikke kun studenterne, men de dannede i det hele taget, der tog H.N. Clausens parti (1889, s. 263).

Den efterfølgende polemik med Clausen og de 88 studenter

Grundtvig havde i *Kirkens Gienmæle* stillet H.N. Clausen over for valget: enten at undskylde eller nedlægge sit embede. Til Grundtvigs overraskelse valgte Clausen en tredje vej, nemlig at anlægge en injuriersag. Clausen bekendtgjorde sin beslutning i *Adresseavisen* den 10. september (Clausen 1825b), se faksimile.

Det var en stor skuffelse for Grundtvig, at Clausen ikke ville i åndelig kamp med ham, og at opgøret afsporede, så det blev juridisk og borgerligt i stedet for kirkeligt og teologisk. Grundtvig beklagede sig i et brev til B.S. Ingemann over udsigten til en injurieproces og kaldte den "noget af det haardeste og afskyeligste, jeg kjender" (Grundtvig og Ingemann 1882, s. 72). Grundtvigs svar til Clausen var dog meget afdæmpet. Han skrev i en erklæring i *Adresseavisen* den 12. september (Grundtvig 1825a), at der ikke var tale om et personligt opgør, men udelukkende et kirkeligt anliggende. Desuden regnede han med at blive frikendt i henhold til *Danske Lov*.

De mange studenter, der holdt med Clausen, blev indigneret på hans vegne, og nogle af dem valgte at

formulere en støtteerklæring til ham (en såkaldt adresse). Heri omtalte de *Kirkens Gienmæle* som et "høist krænkende Angreb" og opfordrede med henvisning til Matt 5,22 Grundtvig til ikke at dømme. Adressen blev sendt rundt på kollegierne og fik 88 underskrivere. Grundtvig tog dette ganske roligt. Det siges, at han, da han hørte, at 88 havde skrevet under, svarede: "Slaa en Streg midt over, saa har De fire Nuller" (Brun 1882, s. 77). Studenternes adresse bragtes i *Dagen* den 16. september og i *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn* den 17. september ([Anonyme] 1825, se faksimile).

Grundtvig svarede med en notits i *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn* den 20. september under overskriften "Til de 88 Clausenianer" (Grundtvig 1825b). Han skrev, at studenternes antal ikke anfægtede ham. Om de så var 88 millioner, ville deres stemme ikke nytte noget imod "*Sandhedens Eenlige*" (sp. 1211). Grundtvig fastholdt, at Clausen var en falsk lærer, og at hans trosbekendelse afveg fra kirkens.

I tiden efter udgivelsen af *Kirkens Gienmæle* vrimlede det med skriverier i pressen, mange imod Grundtvig og i en latterliggørende tone (se eksempler hos Bøje 1984, s. 39). Disse skriverier fik Grundtvig til at forfatte en kort notits til *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn* den 27. september under overskriften "Venlig Advarsel" (Grundtvig 1825c). Han advarer her i almindelighed folk imod at blive ved med at skrive skæmtende om ham i bladene og i særdeleshed om ikke at spotte kirken og troen, for "da vente man ingen Skaansel; thi *sandelig*, det er et Ord, hvormed jeg ikke spørger, da drager jeg Sværdet og bryder Balgen [dvs. skeden]" (sp. 1235).

J.P. Mynsters reaktion

Grundtvig var spændt på, hvordan J.P. Mynster, som på dette tidspunkt var kapellan ved Vor Frue Kirke og en indflydelsesrig teolog og populær prædikant, offentligt ville stille sig til *Kirkens Gienmæle*. Det skulle han hurtigt finde ud af. Den 16. oktober holdt Mynster en prædiken, som han kort efter lod trykke under titlen *Den christelige Viisdom*. Her irrettesatte han - formentlig med sigte på Grundtvig - de mennesker, der "fare frem iblinde" og "giøre Alt til den ubeleilige Tiid paa den ubeleilige Maade" (Mynster 1825, s. 8). Sådanne mennesker afstedkommer kun forstyrrelse og bliver "om end imod Vidende og Villie, Christi Korses Fiender; de give en Forargelse, som de ikke igien kunne læge, de vække en Tvedragt, som de ikke igien kunne stille" (s. 8 f.). Det var formentlig et hårdt slag for Grundtvig at blive kaldt en 'Kristi kors' fjende' og erfare, at Mynster stillede sig om ikke direkte på Clausens side, så dog langt fra Grundtvigs (Rønning 1911, s. 119).

Mynster var dog ikke begejstret for Clausens bog. I et brev til sin ven W.F. Engelbreth skrev han: "Jeg erkiender, at Clausens Bog næsten heelt igiennem vækker til Opposition", og dens forfatter kunne trænge til "videnskabelig Opposition, eller endog Tugtelse" (Mynster 1895-1897, s. 485).

Grundtvig svarede Mynster den følgende søndag i sin prædiken, hvori han med henvisning til Ef 6,10-17 insisterede på vigtigheden af at kæmpe for den sande tro. Prædikenen blev trykt under titlen *Den christelige Kamp* (Grundtvig 1825d; jf. *Bibliografien*, nr. 421A).

Øvrige indlæg i debatten

Der blev i den efterfølgende tid udgivet utallige artikler og flyveskrifter både for og imod Grundtvig. Debatten førtes fortrinsvis i tidsskrifterne *Dagen*, *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn*, *Nyt theologisk Bibliothek* og *Telegraphen* (for en oversigt over indlæggene, se Bøje 1984, s. 38 f.). De fleste valgte side, men enkelte så Grundtvig og Clausen som to yderpunkter, imellem hvilke der kunne skabes balance i det teologiske landskab. Stiftsprovst J. Paludan-Müller i Odense skrev således: "Det er at forvente, at Grundtvigianernes Ultracisme [yderliggående standpunkter] vil dæmpe et rationalistisk Renommisterie [praleri], og at imellem begge Yderligheder Sandheden vil udvikle sig i en Christendom, i hvilken Aabenbaring og Fornuft sees i fuldkommen Forening" (optrykt i *Nogle Blade af J. P. Mynster's Liv og Tid* (1875), s. 214).

Grundtvigs to medhjælpere, A.G. Rudelbach og J.C. Lindberg, valgte at støtte Grundtvig offentligt og udgav skrifter, hvori de tilsluttede sig synspunkterne i *Kirkens Gienmæle*. Herved satte de deres karriere på spil. Især Lindberg var meget aktiv i de følgende års kirkekamp, hvor Grundtvig selv forholdt sig ret passivt. Striden kom således med årene til at stå mellem Lindberg og Clausen.

Alvorlige følger

Injurieprocessen

H.N. Clausen anlagde injuriersag imod Grundtvig og blev bevilget fri proces. Sagsforløbet skal beskrives relativt kortfattet her; en grundig gennemgang af sagens akter findes i Bøje (1984). Grundtvig modtog stævningen den 3. oktober 1825 og indsendte den 10. oktober en klage over sagsanlægget til kongen gennem biskop Münter. Grundtvig understregede i klagen, at han havde handlet i henhold til sin embedsed. Den 15. oktober fik han besked om, at sagen ikke kunne stoppes administrativt, men ville blive videresendt til domstolene.

Først den 10. april 1826 blev der afsagt kendelse i klagespørgsmålet: klagen afvist, og sagen kunne behandles som et rent privat injuriersøgsmål mellem Grundtvig og Clausen (kendelsen er optrykt hos Dam 1999, s. 12 f.). Dette var et stort nederlag for Grundtvig.

Embedsnedlæggelsen

Den verserende injuriersag blev en af de afgørende grunde til, at Grundtvig nedlagde sit embede i maj 1826. Han mente, at der var noget galt, når han kunne blive anklaget for injurier for at leve op til sit præsteløfte, som eksplicit tilsagde ham at bekæmpe falske lærdomme (se præsteeden i *Danmarks og Norgis Kirke-Ritual* 1985 [1685], s. 133 og 190). Grundtvig havde allerede i sin klage til kongen af 10. oktober antydnet, at en embedsnedlæggelse kunne komme på tale. Det udslagsgivende blev en audiens hos Kong Frederik 6. den 8. maj 1826, hvor Grundtvig erfarede, at også kongen stillede sig på Clausens side. Da fandt han det umuligt at fortsætte som præst i statskirken og indgav derfor sin afskedsbegæring. Den 23. maj bevilgede kongen Grundtvig afsked i nåde.

* Øvrige forhold var medvirkende til Grundtvigs embedsnedlæggelse; han fandt embedets byrder for tunge og havde det svært med de toneangivende teologers generelle uvilje imod ham. Desuden var der blevet nedlagt et forbud mod at synge hans salmer til fejringen af kristendommens tusindårsfest. Læs mere herom i indledningen til *Danske Høitids-Psalmer*.

Grundtvig forsøgte dernæst at få bilagt sagen ved at sende en skrivelse til Clausen (13. juni 1826), hvori han højtideligt erklærede, at det ikke havde været hans hensigt at krænke Clausens borgerlige ære. Clausen afviste dog blankt at hæve sagen ved en privat overenskomst (16. juni). Han fastholdt, at sagen måtte gå sin gang ved retten.

Den 3. juli fremlagde Grundtvigs advokat hans indlæg for retten. Grundtvig forsøgte her at gøre det klart, at sagen ikke burde handle om det borgerlige æresspørgsmål, men om lærespørgsmålet: Havde Clausen med sin bog ikke bestridt den lære, som han var forpligtet på i den danske statskirke? Grundtvig fremførte desuden det synspunkt, at han med embedsnedlæggelsen allerede havde påtaget sig en straf, som staten måtte finde rimelig. Dommerne valgte imidlertid at se bort fra Grundtvigs indvendinger og forholdt sig alene til beskyldningerne mod Clausen.

Injuriedommen

Den 30. oktober 1826 faldt der dom ved et enstemmigt dommerpanel: Grundtvig blev efter *Danske Lov* 6-21-4 og trykkefriehedsforordningen af 27. september 1799, § 12 dømt for sine 'utilbørlige' ord (jf. Bøje 1984, s. 58 og Dam 1999, s. 21). Ved domsafsigelsen blev hans 'fornærmelige udladelser' i *Kirkens Gienmæle* mortificeret, dvs. kendt ugyldige og virkningsløse. Grundtvig fik en relativ mild straf, idet han skulle betale Clausens sagsomkostninger samt en bøde på 100 rigsbankdaler sølv til Københavns fattigvæsen (kendelsen er optrykt i Dam 1999, s. 20). Men dertil kom en virkelig alvorlig følgestraf, idet en overtrædelse af trykkefriehedsforordningen medførte livsvarig censur for forfatteren. Ethvert skrift, Grundtvig herefter ønskede at udgive, skulle således igennem forhåndscensur hos den lokale politimester.

* Mange steder i Grundtvig-litteraturen fremstilles injuriedommen, som om Grundtvig aktivt blev idømt livsvarig censur, men som Poul Dam har vist, var censuren en automatisk følge af enhver overtrædelse af trykkefriehedsforordningen uden hensyn til brødens alvor og omfang (1999, s. 11).

I april 1827 anmodede Grundtvig kongen om at ophæve censuren, men fik afslag. Selvom Grundtvig kun fik undertrykt et enkelt skrift i sin censurperiode (artiklen *Om Religions-Frihed* 3, som blev undertrykt i 1827 og først udgivet i 1866), var de psykiske og sociale omkostninger ved censuren store. Grundtvig oplevede den

som en vanærende og uretfærdig slavelænke.

Den 1. november 1837 ændredes trykkefrihedsforordningen, sådan at censur skulle idømmes på åremål og først ved tredje dom kunne gøres livsvarig. Grundtvig bad sig straks fritaget fra censur, hvilket han blev den 27. december 1837 (læs mere herom i indledningen til *Skolen for Livet og Akademiet i Soer*).

Grundtvigs senere udtalelser om *Kirkens Gienmæle*

I tiden umiddelbart efter udgivelsen af *Kirkens Gienmæle* havde Grundtvig ingen fortrydelse over at have skrevet værket. Da B.S. Ingemann påpegede, at han nok var gået for vidt med sine udtalelser i fortalen, svarede Grundtvig selvbevidst: "Bogen har jeg paa en Maade selv skrevet, men Fortalen har vor Herre gjort" (Grundtvig og Ingemann 1882, s. 73).

Da Grundtvig reflekterede over *Kirkens Gienmæle* i 1831 i værket *Om den Clausenske Injurie-Sag* skrev han: "hvor tunge Følgerne end have været mig at bære, kan jeg dog umelig fortryde et Skridt, hvortil Intet under Solen bevægede mig, uden den fulde, faste Overbeviisning, at det var min ueftergivelige Pligt" (1831, s. [3]). På ét punkt havde han dog ændret mening. Da han skrev *Kirkens Gienmæle*, var han overbevist om, at det var hans modstandere, 'de falske lærere', som ikke kunne stå inde for trosbekendelsen, der måtte forlade statskirken. Men i løbet af de efterfølgende år havde han indset, at det ikke ville komme til at ske. Han fik ikke øvrighedens opbakning til at udelukke de rationalistiske og bibelkritiske teologer af kirken, og de ville således fortsat kunne uddanne præster, hvis forkyndelse ville komme til at stå i modsætning til, hvad Grundtvig opfattede som den sande kristendom. Han indså, at det måtte være 'de gammeldags troende', som måtte træde ud af statskirken og danne deres egen menighed. I 1831 ansøgte 150 af Grundtvigs tilhængere om tilladelse til at danne en fri menighed med Grundtvig som præst. Efter flere afslag bøjede regeringen sig, og i februar 1832 fik den første grundtvigske menighed lov til at samles i Frederikskirken i København, dog uden tilladelse til at holde dåb og nadver.

Også i *Kirke-Speil* (1871) så Grundtvig tilbage på *Kirkens Gienmæle*. Han skrev her, at fejdebrevet nu stod for ham som "et urimeligt Luftspring og et fortvivlet Vovestykke" (s. 379 f.). Han havde indset, at en polemik ikke var den rigtige måde at skaffe opmærksomhed omkring kirkesagen på: "Vovestykket var dog urimeligt [...] der vilde noget ganske andet til at oplive den Christne Menighed end Penne-Feider eller Høiesterets-Domme" (s. 384).

Anvendt litteratur

- [Anonyme] (1825) "Til Hr. Professor Theologiæ og Dr. H. N. Clausen" i *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn*, årg. 22, nr. 75, 17. september, sp. 1197-1200. København
- Begtrup, Holger (1901) *N. F. S. Grundtvigs kirkelige Syn*. København
- Brandt, C.J. (1877) "'Kirkens Gjenmæle'" i *Dansk Kirketidende*, udg. af C.J. Brandt og Fr. Nielsen, nr. 44, sp. 713-730, og nr. 45, sp. 737-747
- Brun, H. (1882) *Biskop N.F.S. Grundtvigs Levnetsløb, udførligst fortalt fra 1839. Et Bidrag 1-2*, bind 1. Kristiania & Kolding & København
- Bøje, Grete (1984) "Injuriesagen mod Grundtvig 1825-1826" i *Grundtvig-Studier*, s. 34-65. København
- Clausen, H.N. (1825a) *Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus*. København
- Clausen, H.N. (1825b) "[I anledning af det Stridsskrift]" i *Kjøbenhavns Kongelig Adressecomptoirs alene privilegerede Efterretninger*, årg. 67, nr. 212, 10. september, sp. 1. København
- Dam, Poul (1999) "Noget om Myterne omkring den Clausen'ske injuriesag og Grundtvigs censurperiodes afslutning" i *Grundtvig-Studier*, s. 7-26. København
- *Danmarks og Norgis Kirke-Ritual 1685-1985* (1985), udg. af Udvalget for Konvent for Kirke og Theologi. U.st. [1685]
- Grundtvig, N.F.S. (1824) *Nyaars-Morgen. Et Rim*. København
- Grundtvig, N.F.S. (1825a) "[Eklæring af 12. september 1825]" i *Kjøbenhavns Kongelig Adressecomptoirs alene privilegerede Efterretninger*, årg. 67, nr. 213, 12. september, sp. 1. København
- Grundtvig, N.F.S. (1825b) "Til de 88 Clausenianer." i *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn*, nr. 22, hæfte 76, 20. september, sp. 1211-1212. København
- Grundtvig, N.F.S. (1825c) "Venlig Advarsel." i *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn*, nr. 22, hæfte 78, 27. september, sp. 1235. København
- Grundtvig, N.F.S. (1825d) *Den christelige Kamp. Prædiken paa eenogtyvende Trinitatis-Søndag 1825*. København

- Grundtvig, N.F.S. (1826) "Om den sande Christendom" i *Theologisk Maanedsskrift*, bind 4, s. 4-24, og bind 5, s. 97-118 og s. 195-216. København
- Grundtvig, N.F.S. (1826-1827) "Om Christendommens Sandhed" i *Theologisk Maanedsskrift* 1-13, bind 6, s. 18-39, bind 7, s. 117-153, bind 8, s. 212-244. København
- Grundtvig, N.F.S. (1831) *Om den Clausenske Injurie-Sag*. København
- Grundtvig, N.F.S. (1866) *Om Religions-Frihed. Tredie og sidste Stykke*. København [1827]
- Grundtvig, N.F.S. (1871) *Kirke-Speil eller Udsigt over den christne Menigheds Levnetsløb. Efter mundtligt Foredrag 1861-63*. København
- Grundtvig, N.F.S. og B.S. Ingemann (1882) *Grundtvig og Ingemann. Brevvexling 1821-1859*, udg. af Svend Grundtvig. København
- Grundtvig, N.F.S. (1926) *Breve fra og til N.F.S. Grundtvig 1-2*, bind 2, udg. af Georg Christensen & Stener Grundtvig. København
- Holm, Anders (2009) To samtidige. Kierkegaards og Grundtvigs kritik af hinanden. Skrifter udgivet af Grundtvig-Selskabet nr. 39. København
- Høirup, Henning (1949) *Grundtvigs syn paa Tro og Erkendelse. Modsigelsens Grundsætning som teologisk Aksiom hos Grundtvig*. København
- Irenæus, (1993-2001) *Adversus haereses* (da. *Mod kætterne*), 1-5, udg. af Norbert Brox. Freiburg
- Jørgensen, Theodor (1992) "Grundtvigs 'Kirkens Gienmæle' - læst i et nutidigt perspektiv" i *Grundtvig-Studier*, s. 46-66. København
- Kelstrup, Erik (2000) "Grundtvigs anvendelse af modsigelsens grundsætning i 'Kirkens Gienmæle' - filosofisk belyst" i *Grundtvig-Studier*, s. 126-153. København
- Mynster, J.P. (1825) *Den christelige Viisdom, Prædiken holden paa tyvende Søndag efter Trinitatis 1825*. København
- Mynster, J.P. (1854) *Meddelelser om mit Levnet*. København
- Mynster, J.P. (1895-1897) "Breve fra J.P. Mynster til W.F. Engelbreth" udg. af Holger Fr. Rørdam i *Kirkehistoriske Samlinger*, 4. række, bind 4, s. 446-511 og 693-767. København
- *Nogle Blade af J. P. Mynster's Liv og Tid* (1875), udg. af C.J.N. Mynster. København
- Nielsen, Frederik (1889) *N.F.S. Grundtvigs religiøse Udvikling. Et Mindeskrift*. København
- Nørager, Troels (2012) "Præsten og Loke. Grundtvigs apologetiske dialog i 'Om Christendommens Sandhed'" i *Grundtvig-Studier*, s. 33-63. København
- Rudelbach, A.G. (1825-1827) "Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus. Af Dr. H. N. Clausen" i *Theologisk Maanedsskrift*, bind 3, s. 83-118, 163-198, 287-314, bind 4, s. 154-181, 248-277, bind 6, s. 66-88, 277-290, og bind 8, s. 59-96. København
- Rønning, Frederik (1911) *N.F.S. Grundtvig. Et bidrag til skildring af dansk åndsliv i det 19. århundrede*, 1-4, bind 3:1. København
- Thaning, Kaj (1981) "Den 'mageløse opdagelse's tilblivelse" i *Grundtvig-Studier*, s. 7-29. København